

tunk alkalmi és emlékbeszédeket. Néha egyes emléksorok is (pl. amiket Ravasz László a büntett után közzétett), felérnek egész tanulmány-nal. Minden ilyen újabb visszaemlékezés *kiegészíti* az óriási anyagot. A részletekből alakul így ki Tisza István életének képe egész nagyszerűségében.

Ez a könyv is közöl adatokat az élet- és jellemrajzhoz.

Akik szerettük és becsültük Tisza Istvánt, e kis könyvet olvassa, habár megüült fájdalommal, ismét órákat tölthetünk az ő körében. És ezért a szerzőnek őszintén hálásak vagyunk.

Balogh Jenő.

Herczeg Ferenc: *A fogyó hold.* A regény meséje a XVI. század második felébe viszi az olvasót, a másfél évtizeddel Szigetvár eleste utáni esztendőbe, mikor a hatalmas Szolimán halálával az oszmán hódítás alig észrevehetően bár, de mégis már alábbszállott. Béke volt; ez annyit jelentett, hogy az ágyú nem szólt, de a végeken innen is, túl is portyázó csapatok ki-kicsaptak a másik területre zsákmányért és rabért. Különösen a rabfogdosás vált kedvelt foglalkozássá, mert az értük járó sarc bőséges jövedelmi forrás volt, továbbá eszköz a túl lévő rabok kiváltására. A vázsonyi Molnár Pál, kit a hagyomány Kínizsi Pál vérenek tartott, Lippay Farkasnak, a koppányi bégnek rabja volt. A bég, a kor szokása szerint, kezeség fejében és hitre hazabocsájtja Pálit, kéregesse össze a 3000 forintnyi sarcot atyjafiaitól, mert a török úrnak ritkán volt elég-séges pénze. Pali utitársául szegődik Idrisz hodzsa, akit a magyar területen Jeromos testvérenek tiszteltek s aki nem más volt, mint Bertóthy Gábor, a család utolsó fisarja. Gábornak sok volt az esze, de kevés a lelke; a vitézi élet nem tetszett neki s ezért a százszorta veszedelmesebb, kalandos kalauz-életre adta magát, szolgálván a maga módja szerint magyart és törököt egyaránt. Mostanában Gábornak nagy oka volt Palihoz szegődni. A végek vizsgálatára Stambulból küldött janicsár-aga ugyanis kéretlen hírmondásért ötvenet veretett a hodzsa talpára, mire ez Jézus nevére megesküdött, hogy ezt visszaveri a főagán. Mint harmadfélszáz évvel később Ludas Matyit, őt is a bosszú fűtötte. Kapóra jön Pali sar kereső útja; elviszi őt családi várába, egymásba szereteti hűgával, násznagynak megszerzi Ná-

dasy Ferencet, Sárvár urát, kit a törökök fekete bégnek híttak s kinél akkor épp Balassa Bálint is időzött. Gábor, azaz hogy Idrisz hodzsa, a két rettegett törökverő nevével lépze csalja a janicsár-agát; ez rajtaüt a lakodalmas népen, de kelepecébe kerül és elfogják. A török nagyúr sarca most elég nemcsak Pali, hanem még egynéhány magyar vitéz vált-ságára is. Így lesz Palinak szabadsága, családi boldogsága, nagy urasága. Gábor azonban rajtavesztett; mert bosszuját megállta ugyan, de a esetepatében maga a janicsár-aga megölte.

Ez az adomás történetke gerince Herczeg Ferenc kis regényének. A háttérben azonban kitárul a török hódoltság képe, nemcsak tárgyi részleteivel, hanem, ami az elbeszélést mélyebbé teszi, a kor személyeinek érzés- és gondolatvilágával, erkölcsi felfogásával. Herczeg szereti személyeiben egy kornak ellentétes lelki világait egymással számbaállítani. A *Pogányokban* az ősi magyar lelkiséget az új, idegen, keresztény világgal; az *Élet kapujában* a fennmaradásért küzdő, egy magasabb légkörbe vágyó, nyers magyarságot a renaissance-nak művelészetben elfinomult göggyével; *Bizáncban* az eszményi rajongásban elvakult hősiséget az erkölcsi rothadás aljasságával. Ez a világgék, mely kevés, de élesen rajzolt személyben, egyszerű és szerte nem ágazó cselekvényben sűrűdik össze, teszi Herczeg Ferenc elbeszéléseit regényekké, ez adja meg az ő műfajának: a *kis regénynek*, jellegzetes bélyegét. A *Fogyó holdban* nemcsak a magyarság és a törökség áll szemben egymással, hanem a magyar földön meglepedett, hódítóból magyar úrrá váló törökség s a Mahomed régi, nyers muzulmánja. A koppányi bég, kinek magyar asszony a felesége, már nem olyan, mint a janicsár-aga, aki felháborodik a szultán magyarországi helytartóinak puha nemtörődömségén és megalkuvásán. Lippay bég véglegesnek hiszi a hódoltságot; Pecevi soha sem lesz többé Pécs városává és Székesfejérvár örökre megmarad Ústolna-Belgrádnak. Pedig ismeri a végeket szilaj magyar bajnokait, a fekete Nádasdy Ferencet, a kegyetlen Batthányi Boldizsárt, az ecetes gyomrú Zrínyi Györgyöt, a híres vererekő Balassa Bálintot; de szerinte az emberséges bánásmód jobban biztosítja a félhold uralmát, mint a rettetés és a kegyetlenség. A jani-

esár-aga jobban látja, hogy Mohács óta változott a világ s a félhold fogorakban van, ha nem Szolimán lelke uralkodik rajta. A másik félen szemléljük a pezsdülni kezdő magyar életet, a növekvő bizakodást, mely egyelőre csak merész portyázásokban, furfangos rajtaütésekben nyilvánul, de már a nagy felszabadító harcok reménységét kelti.

A történeti kép azonban nem marad 1581 nyarának szűk keretében, hanem finom szálakkal egyrészt a multban Bakóc Tamás római útjához — az *Élet kapujához* — kapcsolódik, másrészt a távol jövőben a Zrínyi-Nádasdy-féle összeesküvést, a bécsújhelyi vértörvényszéket — talán a költőnek egy még megírandó művét — sejteti; a kereten túl rémlik a bécsi király kapzsi arca, a magyarság letörésének sötét tervével. Felvillan a multból Kinizsiné Magyar Benigna gögös képe, a szerelmetes Kanizsai Orsilla, Nádasdy Tamás párjának mosolya; ott ül a mulató urak közt fagyott mosolyával Báthory Erzsébet, Nádasdy Ferenc felesége, kiről a hír szele rettenetes dolgokat suttog. Megzendül Balassa Bálint nótája: „Őszi harmat után“, melyből kizokog a szilaj költőnek olthatatlan, reménytelen s holtig élő szerelme Losonczy Annához, mely bujdosásba űzi. De nemcsak a csúcsokra esik egy-egy villanó sugár. A mindennapi élet jelenetei és személyei gazdagon változnak: a kecskeméti pajkos leányok, a gulyát hajtó tózsérek csapata, a vásárütés, mulatozás és tánc, a szárcsavári szép leányok, a kardos Ráchel néne és a púpos Kolompár cigány, a bécsi király szoldjában élő, pulya, enyveskező vallón csűrhe, lakodalom, harc a nádasban — az élőképek hosszú sora, egy-két biztos, megjelenítő vonással odateremtve szemünk elé. Herczeg művészetének egyik sajátja és jelessége, hogy kevés szóval nemesak mondani tud sokat, hanem láttatni is. Azt tartom, hogy ő legtakarékosabb s leggazdaságosabb írónk, aki beéri egy vékony kötetkével ott, hol másnak legalább három vastag kötetre volna szüksége.

A *Fogyó hold* Herczeg történeti költészetének új állomását jelenti. A *Pogányokban* bizonyos regényes eszményítés sugározza körül az alakokat; az *Élet kapujához* mély bölcseséggel és a történeti szemlélet felsőséggel állítja be a magyarság sorsát a történelem folyamába; a *Fogyó*

hold a multat nem hozza a jelenbe, hanem bennünket visz a multba és kézzelfogható valóságossággal vezet végig a negyvennapos kis történet színhelyén és cselekvényén. Az *Élet kapuja* fájdalmas lemondás, lehellet-szerű ironia és kénytelen beletörődés a magyar sorsba; a *Fogyó holdban* humor pezsdül, némi nyers és egészséges jókedv, a sötét hátteret napsütéses foltok tarkítják. Bizakodó életkedv ébred a testben, s míg amott — Mohács előtt — rettegve nézi a közeledő ítéletet, itt — Mohács után — a földre tepert nemzet az első kábultság multával tapogatja tagjait s tudatára jut élő voltának.

De még több is van e műben. Nem tudom, szándékában volt-e a költőnek, de úgy érzem, hogy ő e könyvében újra megírta a XX. század számára Zrínyi Afumát, a Nebántsd a magyart! Amit Boráros Miska kótyagos fejjel Lippay bég uramnak szemébe mond a „magyar kikelet“-ről; amikor Balassa uram kemény öklével az asztalra csap: „A magyarnak most egy becülete van: pusztítani az ellenséget“; ahogy Bertóthy Gábor csak a „szablya élén“ látja az igazságot; amint a vázsonyi Molnárok vére hatvanhárom vármegeyében, minden bajban jókedvűen, halkan danolja Thúry György énekét: „Zöldítsétek egek hamar az erdőket“ — ez mind belemarkol szívünkbe s felajzott lélekkel lessük a tavaszi hangokat. Nincs lapja a könyvnek, melyen az olvasó a mátt bele ne érezne a multba, s melyről a mult oda ne kiáltana a jelennek. S mindez ninesen kívülről ráaggatva a történetre, nem lóg ki a személyek szájából, mint az írott magyarázó szalagok a középkori képeken, hanem művészileg összeforr velük, szükségszerűen árad lelkükből, következik helyzetükből. Ezelőtt tíz-tizenöt esztendővel karosszékben ülve jóízűen olvastuk volna ezt a könyvet mulatságból, időtöltésből; ma azonban a mi fájdalmunk fáj ki belőle, a mi reményünket olvassuk beléje, s a tüskék, miket a költő bölcs kézzel elhíntegtetett benne, a mi elevenünket bökik — egészségünkre válják. Olyan könyv ez, amely a művészet balzsamával gyógyítja sebeinket s a reménység bróvával enyhíti és frissíti tikkadt lelkünket.

Hogy a tudomány követeléseinek is eleget tegyünk, állapítsuk meg, hogy minden, ami e történetben van és történik, korszerű és helyszerű, a koppányi tapasztott sövényvártól

Ráchel néne császárveres selyemruhájáig; ezt pedig köszöni Takáts Sándornak, kinek *Képei a török világból* fő tárgyi forrása volt, s akit szeretetreméltó hálával megtett Molnár Palkó vőfélyének, de erre az alkalomra, nagyobb tisztesség kedvéért megnövesztette a szakállát. Az írástudó ember pedig gyönyörűséggel olvassa a fejezetek élére tett jelképet s a szövegbe hintett aranszemeket, mik a régi magyar költészet kincsesházából valók.

Tolnai Vilmos.

Kant erkölctana magyarul. (Kant, A gyakorlati ész kritikája. Fordította és magyarázta dr. Molnár Jenő, Budapest, 1922.)

Az erkölcsiség az élet legnagyobb misztériuma. Két dolog fogja mindig csodálkozással eltölteni az emberi elmét: a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény énbennem. Míg a természeti ember boldogságra törekszik, az erkölcs feltétlen imperatívusza a kötelesség nevében boldogságunk, sőt életünk feláldozását követeli. Míg a természeti élet szempontjából tekintve, bele vagyunk fonódva a valóság ezernyi determináló tényezője közé, amelyek szabadságunkat nem engedik érvényesülni, addig az erkölcsi parancs örendelkezést s ennek folyományaként szabadságot követel tőlünk. A hétköznapi élet keretében érzelmek és indulatok hatása alatt cselekszünk; az erkölcsi kötelesség azt kívánja, hogy egyedül az etikai törvény iránti tiszteletből tegyük a jót, tekintet nélkül bármely jutalomra vagy büntetésre. Ha ily módon az erkölcsiség lényegileg független is a vallástól, mégis szorosan össze van vele forrva. Mert a mély és öntudatos erkölcsi meggyőződés szükségképpen Isten, a halhatatlanság és a szabadságba vetett hitre vezet, mert hiszen ezen eszmék ép az erkölcsi világrend végső diadalának biztosítékait jelentik.

Ezek Kant erkölctanának alap gondolatai, melyeket két alapvető munkában fejtett ki: a „Grundlegung zur Metaphysik der Sitten (1785) és a „Kritik der praktischen Vernunft“-ban (1788). Ez utóbbi sikerült magyar fordítását adja Molnár Jenő. Kant rendszerének egyik legjellemzőbb vonása, hogy míg a „Kritik der reinen Vernunft“ tudás-vágyunkat távol iparkodik tartani az érzékfölötti világtól, addig a Gyakorlati Ész Bírálata inkább arra tö-

rekszik, hogy az erkölcsi meggyőződés elemzése által figyelmünket ép az érzékfölöttire hívja fel. Az előbbi az emberi megismerés határait akként vonja meg, hogy a tudományos megismerés területét csak a lehető tapasztalat körére szorítja, az utóbbi pedig elkerülhetetlennek tartja, hogy az érzékfölötti világgal foglalkozzunk s abba be is hatoljunk ha nem is a tudás, de a hit formájában. Valójában azonban Kantnál már maga az erkölcsi élet a mi érzékfölötti mivoltunknak megnyilvánulása, mintegy betörése az érzéki világba. Ép ezért Kant etikája erősen antinaturalisztikus: szerinte az erkölcsös ember nem a természeti ember hajlamaiból nő ki, de azok *el-lenére*, a velők való szüntelen harcban fejlődik. Kant nem az erkölcsiség természetrajzát, de kritikáját akarja adni s ennyiben éles ellentétben áll a legutóbbi három évszázad legtöbb etikai elméletével. Elődjét Platon ideatanában találjuk meg, melynek alap gondolata szintén az, hogy az erkölcsiség lényege az érzékfölötti világrendhez való alkalmazkodás e földi élet keretében. Kant etikájában is sok az aszketikus vonás s ennyiben is közelebb áll a keresztény tanításhoz, semmint azt rendesen gondolják. E jellegénél fogva erősen elüt az újkori gondolkodástól, úgy hogy azokat, kik a Tiszta Esz Kritikája nyomán híveivé váltak, inkább megzavarja, semmint felvilágosítja. Kant filozófiájának a maitól lényegesen eltérő magyarázatára kell áttérnünk, hogy a benne rejlő látszólagos diszharmonióniát feloldjuk és megszüntessük.

Molnár Jenő derekasan megküzdött Kant fordításának hihetetlen nehézségeivel. Magyarázatai jelentékenyen megkönnyítik e nehézkesen megírt mű megértését és tanulmányozását.

Pauler Akos.

Taine. (Nagy József könyve.) Ez a név mindig egy bizonyos varázserővel bírt az utóbbi évtizedekben. Joggal. Aki egyszer kezébe vette ennek a nagy francia gondolkodónak akár a görög avagy a németalföldi művészetről szóló könyvét, akár angol irodalomtörténetét vagy más hasonló munkáját, az megértette, hogy a tudomány is emelkedhet művészetig. Vannak emberek, kiknek megadatott, hogy úgy beszéljenek, írjanak bármilyen tárgyról, hogy annak színe, illata van, hogy szavaik